

Den radikala medicinska traditionen i historisk belysning

Peter M Nilsson

Professor, Enheten för medicins historia, Skånes Universitetssjukhus 221 85 Lund. E-post: peter.nilsson@med.lu.se.

Inom medicinen finns det några väsentliga trendbrott med gamla trossatser. Ett exempel är när William Harvey upptäckte blodcirkulationen via hjärtats pumpslag. Inte bara inom vetenskapen utan även inom folkhälsan har det funnits influenser från radikal och kritisk medicin av stor betydelse. Under det sena 1700-talet reformerade den franske läkaren Phillipe Pinel vården av mentalt sjuka och gjorde den mera human. Vid mitten av 1800-talet deklarerade den tyske patologen Rudolph Virchow att medicin har samband med politik och han ingångsatte hygienreformer samt förslag om bättre levnadsvillkor för fattiga människor. Slutligen så finns det ett konstant behov för medicinen av att utmanas och utvecklas - inte bara inom vetenskapen utan även inom folkhälsoområdet.

In medicine there have been a few important radical break-ups with old dogma, for example when William Harvey discovered the circulation of the blood as mediated by the heart beats. Not only in science but also in public health the influences from radical and critical medicine have been of great importance. In the late 18th century the French physician Phillipe Pinel changed the care of the mentally ill and made it more human. In the 19th century Rudolph Virchow declared that medicine is linked with political action and he sparked the reforms for hygien and better living conditions for poor people. Finally, there is a constant need for medicine to be challenged - not only in the field of science but also in public health.

Det finns i medicinshistorien åtskilliga personligheter och epoker som har förknippats med radikal medicin om man med detta menar en kritisk och nydanande medicin som inte bara kritiserat förlegade medicinska uppfattningar utan även sociala missförhållanden förknippade med ohälsa. Med denna breda definition kan det vara av intresse att skildra några centrala gestalter och deras samtid med syftet att

lära från historien och de utmaningar som olika läkare och andra inom vården ställts inför.

1500-tal

Under skiftet från medeltid till renässans verkade i centrala Europa en läkare vid namn *Paracelsus* (1493-1541). Han är mest känd för sina idéer om alkemi och olika förklaringar av kroppsliga ohälsa, vilket innebar ett brott med

tidigare medicinska uppfattningar. Mindre känt är att han ville skriva om medicinska ting på sitt eget modersmål (tyska) och inte på latin, som ett uttryck för en vilja att bättre kunna kommunicera med sin samtid i den kulturkrets där han verkade.

Vidare så förespråkade Paracelsus att man som läkare skulle lära sig av empirin, och de kunskaper som t.ex. fältskärer, barberare och barnmorskor hade samlat. Själv medföljde han också olika arméer för att lära sig om sårskadevård och utgav verk i praktisk medicin, medan han uttryckte förakt för den dåtida akademiska medicinen. Detta kan tolkas som radikalt i sin samtida kontext även om Paracelsus budskap i sig inte var helt klart eller lätt att begripa [1,2].

1600-tal

Under 1600-talet utgjorde engelsmannen *William Harvey* (1578-1657) ett exempel på radikalitet inom medicinsk vetenskap, med upptäckten av hjärtats roll för blodomloppet i en avhandling som utkom 1628, men med en personlig politisk konservatism. Harvey var bl.a. läkare åt den engelske kungen under det engelska inbördeskriget som slutade med seger för motståndaren Oliver Cromwell och hans religiöst radikala armé, vars soldater bl.a. brände Harveys bibliotek. Trots detta går Harvey till medicinhistorien som en företrädare för den vetenskapliga empirin baserad på undersökningar och experiment, vilket var ett trendbrott mot den skolastiska medicinen som mest ville förlita sig till teorier och olika antaganden om verkligheten. Harveys idéer

kom att introduceras och utvecklas i Sverige av *Olof Rudbeck* d.ä. (1630-1702) i Uppsala på 1650-talet som bl.a. beskrev det lymfatiske kärlsystemet som ett i viss mån parallellt system till det allmänna blodomloppet [3].

1700-tal

Under 1700-talet kan man hävda att *Carl von Linné* (1707-1778) också representerade något radikalt inom medicinen då han försökte att kategorisera och katalogisera olika sjukdomar och symptom för att bringa ordning i diagnostiken på den utvecklingsnivå som denna då befann sig på [4]. Detta arbete påminner om det radikala kunskapspridande arbete som de franska encyklopedisterna utförde genom utgivandet av de första kunskapslexika och uppslagsböckerna över mänskligt vetande inklusive medicinska beskrivningar, under ledning av *Denis Diderot* (1713-1794). Den franska revolutionens radikala politiska och sociala idéer fick sin motsvarighet inom psykiatrin där den franske läkaren *Philippe Pinell* (1745-1826) reformerade den slutna vården för psykiatriska patienter i humanismens anda [5]. Detta kom senare att i andra former även påverka svensk sjukvård och psykiatri. Under franska revolutionen var även den radikale läkaren *Jean Paul Marat* (1743-1793) verksam med skrifter mot förtryck och despoti.

1800-tal

Under 1800-talet finns flera banbrytande namn som satts i samband med den radikala medicinska traditionen. Främst av dessa var antagligen den

tyske läkaren *Rudolph Virchow* (1821-1902), känd för sina radikala rekommendationer till den Preussiska lantdagen i Berlin efter att ha blivit sänd att utreda orsaker till tyfusmitta i dåvarande provinsen Schlesien. Han menade att förbättrade sociala och hygieniska villkor samt ökad läskunnighet var fundament för att uppnå en bättre folkhälsa [6]. Detta skedde i nära anslutning till de politiska brytningsåren kring 1848 då nya politiska och sociala idéer såg dagens ljus samt en våg av social omvälvning sköljde genom Europas gamla enväldesstater.

Jean Henri Dunant (1828-1910) var inte läkare men hjälpte till att vårda sårade i slaget vid Solferino 1859 i det som nu är norra Italien, en händelse som kom att påverka honom djupt. Tillsammans med några likasinnade bildade han Röda Korset 1863. Ett år senare hade man sin andra konferens i Geneve där den s.k. Geneve-konventionen antogs till skydd för sårade, krigsfångar och civilbefolkning under krig. Röda kors symbolen har blivit ett internationellt kännetecken för försök att mildra skadeverkningar under krig och konflikt.

Under 1800-talet växte också den svenska *provinsiälläkarkåren* fram och den första fackliga sammanslutningen av läkare i vårt land var Provisiälläkarföreningen bildad 1880. Dessa läkare fick ofta kämpa inte bara mot sjukdomar utan även mot inskränkta sociala och hygieniska förhållanden. Varje år hade man skyldighet att insända en provinsiälläkarrapport till dåvarande Medicinalstyrelsen för att beskriva lokala hälsoförhållanden och medicinsk

statistik. Detta var i sig ett radikalt arbete som kom att bidra till samhällets förändringar och lägga en grund för sociala och hygieniska reformer.

1900-talet

Detta sekel kom att bli den moderna medicinens genombrott med stora framsteg såväl vad gäller diagnostik som behandling, men även för förebyggande åtgärder av typ vaccinationer, skärmbildsundersökningar samt mödra-, barn-, och skolhälsovård. Under 1900-talet finns en lång rad personer som mer eller mindre välkänt bidragit till bilden av den radikala medicinen. Bland dessa finns t.ex. läkare inom traditionella discipliner som kirurgen *Norman Bethune* (1890-1939) eller psykiatern *Frantz Fanon* (1925-1961), men även socialläkare som *Alfred Döplin* (1878-1957) samt socialmedicinerna *Gunnar Ingbe* (1910-1977) och *Nils Bejerot* (1921-1978) i vårt eget land.

Norman Bethune blev känd då han efter att ha varit frivillig på republikens sida i Spanska inbördeskriget, och bl.a. utvecklat ett system för blodtransfusioner, senare kom till Kina för att arbeta som frivillig läkare i den bondearmé som leddes av Mao Tse-Tung i kriget mot den japanska ockupationsmakten. Han avled dock redan 1939 i samband med en sårinfektion efter att ha skurit sig på en skalpell under en operation. Mao skrev sedan en mycket spridd skrift under Kulturrevolutionen i slutet av 1960-talet som hette ”Till minnet av Norman Bethune” och som lästes av miljoner människor [7]. Budskapet i denna skrift var att Bethunes osjälviska arbete hyllades som en internationell

volontär under mottot ”Tjäna folket”.

Frantz Fanon var född i franska Västindien med afrikanska rötter. Han utbildade sig som psykiater i Frankrike och kom att arbeta som sådan under befrielsekriget i Algeriet på 1950-talet, då han blev känd för sina anti-koloniala synsätt vid analys av psykiska sjukdomar och sammanbrott hos både algerier och fransmän på ömse sidor i konflikten, skildrade i den kända boken ”Jordens fördömda” [8]. Fanon kom att bli mycket läst under 1960-talet och hyllades av den franske filosofen *Jean-Paul Sartre* (1905-1980), trots de våldsamma inslagen i hans skrifter. Alfred Döblin var socialläkare i fattiga arbetardistrikt i östra Berlin under krisåren på 1920-talet. Han drevs av medkänsla med sina utsatta patienter då han som författare beskrev deras verklighet i boken ”Berlin Alexanderplatz” [9]. Dessa sociala belastningsfaktorer kom även att skildras i en känd bok ”Soziale Pathologie” av den förste professorn i socialhygien, *Alfred Grotjahn* (1869-1931) i Berlin [10]. Hans bok har dock i eftervärldens ögon kommit att kritiskt granskas eftersom där även fannst tveksamma inslag av ”utvaldhet och utgallring”.

Skandinaviska förhållanden under 1900-talet

De svenska socialmedicinarna Gunnar Inghe och Nils Bejerot gick i bräschen för kamp mot sociala missförhållanden och missbruk, tillsammans med generationskamrater som barnpsykiatern *Gustav Skå-Jonsson* (1907-1994) och socialläkaren *John Takman* (1912-1998),

m.fl. Under denna tid var också läkaren *Israel Holmgren* (1871-1961) känd som en aktiv anti-nazist i den politiska debatten. Den lundensiske rättsläkaren *Einar Sjövall* (1878-1964) verkade samtidigt och var socialdemokratisk kommunpolitiker samt en inflytelserik akademisk företrädare för Lunds universitet under det dramatiska krigsåret 1940 när Danmark och Norge ockuperades [11].

Av speciellt intresse är de tre skandinaviska hälsopolitikerna som verkade för medicinska reformer i spåren efter det andra världskriget, *Axel Höjer* (1890-1974) i Sverige, *Mogens Fog* (1906-1990) i Danmark, samt *Karl Evang* (1902-1981) i Norge. Dessa läkare blev med tiden ledande politiker och ministrar samt verkade för medicinska reformer samt en utbyggd öppenvård, liksom för en reformerad medicinsk utbildning. Betydelsen av deras insatser kan skönjas än idag, t.ex. i utbyggnaden av den svenska allmänmedicinen och primärvården som Axel Höjer förespråkade trots avsevärt politiskt motstånd i slutet av 1940-talet. Under efterkrigsåren sjuösettes program för sociala reformer där en utbyggd hälso- och sjukvård stod högt på listan av viktiga åtgärder. Utformning kom att bli något olika i de tre skandinaviska länderna, men med mycket gemensamt. I Danmark fanns det en tradition av privatläkare i öppenvård och i Norge kom öppenvården att samordnas med primärkommunala insatser under ledning av kommunstyrelsen, s.k. ”primär helsetjeneste”. I Sverige tog det flera decennier innan den offentliga öppenvården byggts ut över hela landet med

idag nära 1000 vårdcentraler eller liknande spridda över hela landet.

Vår egen tid

I vår egen tid ser vi att den radikala medicinens traditioner förvaltas först av organisationen Socialistiska läkare (SL) från 1930-tal till tidigt 1980-tal, samt senare av föreningen MOT-POL för hälso- och sjukvårdsdebatt i sin tidskrift med samma namn under 1970-tal till mitten av 1990-talet. Först under senare år har SL på nytt startat med en omfattande och växande verksamhet samt egen hemsida (www.socialistiskalakare.se). Vid sidan av dessa organisationer har det även funnits en rad frivilliga organisationer med radikal medicin och folkhälsa på agendan, t.ex. Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) under sin första pionjär *Elise Ottosen-Jensen* (1886-1973) som samarbetade med Gunnar Inghe och hans kollegor inom Clarté rörelsen på 1930-talet, samt i nutid *Läkare för miljön* och *Läkare utan gränser*. Den radikala medicinens tradition förvaltas även av olika yrkesgrupper som folkhälsovetare och samhällsmedicinare när de försöker påtala hälsorisker och vidta samhällseliga åtgärder. Internationellt har nu levande läkare som *Vincent Navarro* och *Michael Marmot* (född 1945) verksamt bidragit till att forma en radikal kritik av sociala missförhållanden, kommersiella och politiska system samt orättvisor i vården. Denna kritik har ibland varit marginaliserad men vid andra tillfällen kommit i den hälsopolitiska diskussionens centrum, t.ex. Marmots arbete i samverkan med WHO om social ojämlikhet och dess

betydelse för hälsoklyftor både inom och mellan länder.

Politiskt aktiva läkare i post-kolonial miljö

Ute i världen har ett flertal läkare varit aktiva under de senaste 60 åren i kampen mot kolonialism och politiska missförhållanden. Bland dessa kan nämnas Chiles förste president, *Salvador Allende* (1908-1973), Angolas president *Agostinho Neto* (1922-1979), samt den omstridda palestinske politikern *George Habash* (1926-2008).

Sammanfattning

Den radikala medicinska traditionen har således dels funnit inom vetenskapen och dels inom den sociala medicinen som riktat sig ut mot samhället, men även inom en rad traditionella medicinska specialiteter. Utan den kritiska debatt som företrädare för den radikala medicinen bidragit till har inte den moderna medicinen kunnat utveckla sig, och sannolikt inte heller de tankar som ligger till grund för välfärdsstaten och folkhemsdeologin i vårt eget land. Finns det då någon baksida av den radikala medicinen? Ja, sannolikt har det funnits det på olika sätt. Carl von Linnés katalogisering av växter, djur och människor kan t.ex. ha bidragit till moderna rasbiologiska uppdelningar av individer beroende på deras egenskaper. I modern tid har den anti-psykiatriska rörelsens kritik mot en föråldrad psykiatri lett till nedläggningar av sjukhus med mänsklig nöd till följd bland patienter med kronisk sjukdom. I sin strävan att avmystifiera psykiatri ledde läkare som *Ronald Da-*

vid Laing (1927-1989) och David Cooper (1931-1986) ett korståg inte bara mot mentala diagnoser utan även mot en rad etablerade behandlingar [12].

Trots goda föresatser kom detta sannolikt att negativt påverka vissa patientgrupper som lämnades utan den hjälp som företrädare för kunskapsläget vid den tiden rekommenderade. Ett antal vårdinrättningar lades ner, och även om intentionerna var goda kom vissa kroniskt sjuka psykiatriska patienter att fara illa med en ökad dödlighet till följd. Först efter ytterligare forskning kan betydelsen på gott och ont av den s.k. anti-psykiatri rätt bedömas.

Den radikala medicinen kan även komma att missbrukas i totalitära system för olika syften. Det är inte långt historiskt sett tidsmässigt mellan frigörande medicinska tankar i 1920-talet Sovjetunion till den repressiva psykiatri mot dissidenter som växte fram i samma land under 1970- och 1980-talen. Av dessa skäl bör även den radikala medicinen och dess förespråkare bli föremål för kritisk medicinhistorisk forskning baserad på teoretiska modeller samt källforskning.

Referenser

1. Wistrand J, Nilsson P. Paracelsus – en läkare i vetenskapens eller villfarelsens anda. *Svensk Medicinhistorisk Tidskrift* 2008; 12:21-50.
2. Hansson N, Wistrand J, Nilsson P. Medeltidsläkaren blev en ikon för nazister och kommunister. *Läkartidningen* 2008; 105:3146-8.
3. Lundkvist M, Nilsson P. William Harvey och cirkulationen - Hur den moderna medicinen kom till Sverige. *Svensk Medicinhistorisk Tidskrift* 2009; 13:23-40.

4. Ajanki T. "Gud skapade, Linné ordnade". *Allt om historia* 2006; nr. 3:56-59.
5. Woods EA, Carlson ET. The psychiatry of Philippe PINEL. *Bull Hist Med.* 1961;35: 14-25.
6. Virchow RC. Report on the typhus epidemic in Upper Silesia. 1848. *Am J Public Health.* 2006;96:2102-5.
7. Tse-Tung M. "Till minnet av Norman Bethune". KFML, Oktoberförlaget. Göteborg, 1968.
8. Fanon F. "Jordens fördömda". Leopard förlag, Stockholm, 2007.
9. Döblin A. "Berlin – Alexanderplatz". Roman. Berlin, 1929.
10. Grotjahn A. *Soziale Pathologie; Versuch einer Lehre von den sozialen Beziehungen der Krankheiten als Grundlage der sozialen Hygiene.* Springer Verlag, Berlin, 1923.
11. Nilsson P. Einar Sjövall – en rättsläkare med socialt patos. *Svensk Medicinhistorisk Tidskrift* 1999; 3:123-31.
12. Laing, R.D. "The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness". Harmondsworth: Penguin, 1960.